

ОСНОВНІ ПОРОДИ ХУДОБИ В ТРАДИЦІЙНОМУ СКОТАРСТВІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX - СЕРЕДИНИ 40-Х РОКІВ XX СТ.

Населення Українських Карпат здавна розводило місцеві породи худоби. Найбільш давньою місцевою породою великої рогатої худоби була та, що відома під назвами «місцева порода», «стара гуцульська», «ранка», «мокан». Вона характеризувалась невеликими зростою, широкими грудьми, короткою шкурою, невибагливістю в кормах, 2 корови - нелогоною молочністю. Але вже на 30-ті роки XIX ст. худоба даної породи зустрічалась дуже рідко. Предком «старої гуцульської» породи врх вважається чалий карпатський тур, який жив у степах і передгір'ях Карпат.¹ Стара порода врх лягла в основу всіх тих порід, які були ввезені в Українських Карпатах на протязі XIX - першої половини XX ст. В Гуцульщині в 20-і роки XX ст. поголів'я врх складалось з гібридних порід, які утворились внаслідок змішання старої гуцульської породи із «звешарською» (чеською, угорською), «сментальською», «степовою» і т.д. На Буковині переважала худоба «линецької породи», яка в народі відома під назвами «червоно-бура», «червоно-чорна», «білохребетна».²

У Закарпатті вже з кінця XIX ст. велась певна робота з плеєнкою худобою. Не у 1882 р. у швейцарському кантоні Сментал було закуплено 12 плеєнних корів і бугай місцевої породи. Їх було продано в замські селянські господарства Великоберезнянщини і Земплінщини (нині Східна Словаччина). Корови сментальської породи характеризувались такими показниками: висота - 154 см, вага - 750 кг, молочність - 4882 л молока в рік.³ У наступні десятиріччя ця худоба змінялась з місцевими породами і стала відомою під назвою «сментальська» чи «швейцарська». З 1897 до 1906 років на Закарпатті було завезено біля 1500 голів плеєнного поголів'я з Швейцарії, Австрії (Тіроля) і Німеччини (Баварії). Його було продано у 151 село Бережівського і Мараморонського комітатів.⁴ Віденський журнал «Славянський век», схвалюючи політику австро-угорських властей про покращання породистості худоби на Закарпатті, безпідставно твердив, що ця худоба роздавалася селянам безплатно.⁵

З метою пропаганди нових порід худоби і поширення торгово-

го скотарства в поясі середньогір'я і високогір'я, в 1903 році в с.Вихні Ворота було відкрито показову тваринницьку ферму. Їй було виділено 96 га полонин і сінокосів. На фермі вирощували вертопху, ячмінь, буряк, овес, конюшину і т.ін., використовували мінеральні добрива. У господарстві утримували 25 плеєнних корів із Тіроля, 35-40 свиноматок, 2 породистих бугаїв, 2 коней і 20 голів молодняка врх. Щорічно на фермі навчалось 15-17 учнів-фрештантів.⁶

У наступні десятиріччя XX ст. і далі вивозили плеєнної худоби у Закарпаття із Австрії, Швейцарії і Німеччини. З 1922 до 1928 р. сиди було завезено 170 плеєнних бугаїв.⁷ У результаті змішування місцевих порід з привезеними альпійськими (монтанфальською, тірольською, алгавською, штицькою) була виведена нова порода, яка стала добре відомою у всьому карпатському регіоні під назвою бурої карпатської породи врх. Вона легко переносила клімат високогір'я, була невибаглива в кормах, відзначалась міцним здоров'ям і нелогоною молочністю.⁸ Буро карпатська порода вважалась м'ясо-молочною худобою. Середня вага бика коливалась в межах 600-700 кг, корови - 428 кг. Корова цієї породи давала впродовж року біля 3000 л молока жирністю в 3,2-3,6%.⁹

Крім бурої карпатської в Українських Карпатах були поширені й інші породи врх. Всі вони фіксувались рядом урядових указів. Так, у 1924 р. уряд Чехословаччини прийняв розпорядження № 169, а у 1928 р. підтвердив його указом № 204 про чотири зони поширення різних порід врх на Закарпатті. Перша - зона бурої карпатської врх (її не називали «сіра», «сиза», «монтанфальська», «алгавська», «штицька» і т.д.), за межками Великоберезнянського і Перечинського районів, охоплювала весь пояс закарпатського високогір'я, селян правого берегу р.Тиси Виноградівського району, більшість сіл Мукачівського і кільку сіл Берегівського районів. У 1937 р. ця порода у Закарпатті налічувала біля 140 тис.голів, тобто 68,7% всього врх краю.¹⁰ Попит на буру карпатську породу врх постійно зростає. Наприклад, у 1935 р. із Закарпаття в чеські землі було ввезено 15784 теляць і корів. Зацікавились нею також у далекій Греції. Рядом розпоряджень і указів уряд Чехословаччини заборонив вивіз бурої карпатської породи за межі країни, а крім того заборонився її змішування з іншими породами, селян зобов'язували обережати її породисту чистоту. Але, не дивлячись на ці заборони, селяни Великоберезнянщини і Перечинщини змішували її із завезеною з галицької Буковини ланцгавською породою врх, а це, як твердив

В.Дягтик, вело до впродження бурої карпатської породи врх.¹¹
 Друга - зона пиндівської породи врх (її не називали «черно-бура», «червоно-чорна», «білохресовка») була поширена на території Великоберезнянського, Перечинського і в гірських селах Ужгородського району Закарпатської області. За межами Закарпаття її розводили по всій Галичині і в українських селах Східної Словаччини. У 1937 р. в Закарпатті налічувалось 25 тис. голів пиндівської породи врх, тобто 12,2% всієї врх краю, а в Івано-Франківській області у 20-і роки ХХ ст. вона складала 30% всієї врх. Худоба цієї породи мала гарний зовнішній вигляд, легко переносила умови високогір'я, швидко відгодювалась на літніх гірських випасах, але корови давали доволі мало молока.¹²

Третя - зона степової угорської худоби охоплювала всі села лівого берега р.Тиса в межах Виноградівського району, Березівська і ряд рівнинних сіл Ужгородського району Закарпатської області. У 1937 р. в Закарпатті нараховувалось 30644 голви степової породи врх, тобто 15% загальної кількості врх краю.¹³ Ця порода худоби характеризувалась громіздкістю і гладкістю будови тіла, теплолюбністю і великими рогами. Вона не була пристосована до умов високогір'я, до випасу на полонинах. Її розводили в рівнинному понні і випасали на степових пасовищах. Дослідники цю породу виводять від української степової («черкаської») породи врх, яку розводили на Поділлі, у Східній Галичині, Карпатах, Семиградді вже у перші століття нової ери. У 590-615 рр. авари поперували її лангобардському королю Етіульфу, а згодом угорці поширили її у всьому середньому Подунав'ї. У Центральній Європі її стали називати угорською чи семиградсько-угорською породою врх.¹⁴

Четверта - зона сикентальської (швейцарської) породи врх охоплювала територію рівнинних і передгірських сіл Ужгородського району. Вона вважалась чистою, тобто такою, що не змішувалась з місцевими породами. У 1937 р. налічувалось всього 5589 голів врх цієї породи, тобто лише 3,7% всього поголів'я врх Закарпаття. Вона також відзначалась громіздкістю, не була пристосована до різких коливань температур, тривалих перегонів і випасу на полонинах. Корови давали небагато молока, але його жирність складала 3,5-4%, що сприяло зростанню масла і високожирних сирів.¹⁵
 У вітчизні на протязі віків у Українських Карпатах переважали різні степові місцеві породи. На слов'янських землях здавна були відомі дві породи дозгоротих овець: білі із прямими круче-

ними рогами і дозгороті білі із загнутими вниз рогами. Останні були відомі по всій Україні.¹⁶ але на другу половину ХІХ - початок ХХ ст. з цих порід овець практично залишилось всього кілька екземплярів.

В Українських Карпатах шітані породи дозгоротих овець були відомі під назвою «цаловиці». Їх розводили на рівнині, в передгір'ях і зокрема в передгір'ях Передкарпаття, Закарпаття, Словаччини, Угорщини і балканських країн. Вони характеризувались швидко відгодівлею, значною м'ясоністю (баран важив до 60 кг, вівця - біля 40 кг), довгою (25-30 см) грубою біло-жовтою або червоною вовною, добрим молочністю (за 3-4 місяці під вілці надавали 30-40 л молока).¹⁷

У рівнинних селах Виноградівського, Березівського, Мукачівського і Ужгородського району Закарпатської області в поміщиках і великих селянських господарствах розводили овець породи меринос («меринго», «бирька»). Ця порода тонкорунних овець зведена шляхом скрещення німецьких прехосів із «цаловицями», «ранками» і французькими прехосами «ранбульє». Білі цієї породи врх швидко підгодівні могли дати 100 кг доброго м'яса, 4-5 кг тваринної і шовкової вовни (5-7 см) вовни, але вони давали мало молока.¹⁸ Білі породи меринос розводились лише у великих господарствах, оскільки ж віддавали перевагу тим молочним породам, які тривалий час можна було утримувати на підвізних кормах.

Основною породою овець в Українських Карпатах була «волосянка», яка відома не під назвою «рачка». Гуцули називали її ще «старою» чи «гуцульською» вівцею. Ця порода на Балканах і в Карпатах поширилась з Малої Азії. На протязі ХІґ-ХІІ ст. «рачка» поширилась в Українських Карпатах в результаті карпатської пастушачької колонізації. В Угорщині вона була поширена зусиллями сербських (раців) пастухів. Звідси і пішла назва «рачка», точніше сербська вівця. Під назвою «цаловиця», «волосяна вівця» вона відома там, де була поширена при допомозі пастухів («волохів»):¹⁹ в Українських Карпатах відомі обидві назви, але частіше шанувалась назва «рачка» чи «гуцульська» вівця.

У другій половині ХІХ ст. 79,3% овець Закарпаття відносились до породи «рачка», а в Марамороському комітаті вони склали 99,4% поголів'я. В Українських Карпатах розводились білі, чорні і сірі «рачки». Чорну і сіру вовну використовували для одягнення одягу і побутових речей, для виготовлення сукна.²⁰ Поширено в гуцульському, бойківському, зкарпатському високо-

гір'я і середьогір'я ця невибаглива віця добре пристосовувалась до холодного і вологого клімату карпатських полонин, тривало випасу. Вона відзначалась добрим молочністю і за сезон полонинського випасу (3-4 місяці) віця давала 30-45 л молока, із якого виготовляли 8-9 кг сиру. Але «рацьку» доїли 5-6 місяців. У середньому з неї знімали 2 кг довгої грубої густої вовни, яка лише біля самої шкіри утворювала дрібне і ніжне руно.²¹

З перших десятиліть ХІ ст. у Закарпатті робились спроби розводити каракульові породи овець. У 1928 р. племенна отара нарахувала 100 чистокровних і 30 змішаних каракульових віцяматок. Експерименти на дослідній станції у Великій Бакті не принесли успіху. Каракульова віця потребує сухих і солодких випасів, протичних вод і сухого клімату, а тому вона важко пристосовувалась до умов Закарпаття.²² Перші спроби покращити місцеві породи овець почались у 1890 р., коли мункачівська експозиція продала селянам Свалявського району 114 племених овець. Але цей захід не мав успіху, не зміцнився зміт у породистості овець. У 1902 р. експозиція закупила за кордоном 2000 породистих м'ясо-шерстяних віцяматок, але селяни через відсутність коштів закупили лише 800.²³ Поширенню м'ясо-шерстяних порід овець також робила опір вся попередня господарсько-культурна традиція населення Українських Карпат, яка орієнтувалась на молочно-шерстяний напрям вітчаротва. Звичайно, селяни цінували високу молочність овець. Нові породи м'ясошерстяні поступались «рацьким» віцям. Урядові господарські установи Австро-Угорщини, а потім Чехословаччини прагнули надати карпатському вітчаротву м'ясо-шерстяний напрям. Саме з цієї метою робились спроби покращити місцеву породу «рацьки» шляхом її схрещення з мериносом і трансільванським «волоком». У 1927 р. в с.Колобачі Міжгірського району було проведено спеціальні торги на які завезли 300 племених баранів, а в селах Нижні Ворога, Кавора, Синебір, Колобача, Геничі, Каваси було організовано спеціальні господарства, що зобов'язувались покращувати породистість овець. Але ці заходи не дали бажаного результату. Більше того, селяни почали обережно чистоту «рацьки» не лише через добру молочність, але й тому, що до неї почали проявляти значну зацікавленість словацькі селяни: вони все частіше закуповували на Закарпатті віцяматок з агнятами та ялових овець «рацької» породи.²⁴

Поголів'я кіз в Українських Карпатах відносились до місцевих порід. Вони добре пристосовані до карпатських природно-

географічних умов і майже зпродовж всього року утримувались на підлітних кормах.²⁵

Основною породою свиней в Українських Карпатах була «монголка», яка приносила лише 5-6 поросат припасу. Вона майже зпродовж всього року утримувалась на підлітних кормах. Це називається у ХІІ-ХІХ ст. «монголка» виникла випасалась по букових і дубових лісах і лише в час опоросу та великих холодів свинюматки і поросят відгодювались. Уже 6-8-тижневі поросята випасались, а коли свиня мала біляве року, то її відгодювали кукурудзою, картоплею, буряками. З 20-х років ХХ ст. почала в Українських Карпатах поширяться порода білої англійської свині, яка своєю невибагливістю швидко завойовувала прихильність селян поневу середьогір'я і високогір'я.²⁶

Населення Українських Карпат розводило різні породи коней. Поширеною породою, особливо в горах, була так звана гуцульська порода («гуцульський кінь»), яка відома ще під назвою «наше раса» коней. Коні гуцульської породи - низькорослі, мають малу голову, коротку шку, широкі груди і міцні ноги. Вони були добре пристосовані до умов високогір'я, легко переносили важкі в'язки, невибагливі в кормах і догляді, здатні виконувати будь-які роботи в лісах, на полонинах, на полях. Коні чистокровної гуцульської породи рідко зустрічались вже наприкінці ХІА ст., їх замінили біліми високорослими кіньми місцевих порід. К.Мовчанський зважав, що породи низькорослих коней, в тому числі і «гуцульський кінь», на території Західної України, Волинського Полісся, Мажанії і Тернополі, були виведені із степового тарпана.²⁷

Другою поширеною породою коней в Українських Карпатах була помісь «гуцульського коня» з низькорослими «донківськими» чи арабськими, англійськими, липичанськими коней. Звичайно цих місцевих коней називали «перезирки», «полонинський», чи навіть - «гуцульський кінь». Мажки згадали ознаки, ці коні були трохи вищі за «гуцульських», відзначались невибагливістю, але не були такими міцними як перші.²⁸

У закарпатському передгір'ї і на рівнині в другій половині ХІХ - першій половині ХХ ст. була поширена помісь англо-арабських коней, відомих під назвою «липичанські» коні. Цю породу розводили в околицях Тячеве, Винова і Хуста. На початку ХХ ст. «липичанські» коні переважали в господарстві графа Телені.²⁹

У підгірних районах Закарпаття (Берегівський, Виноградівський і рівнинних селах Ужгородського району) були поширені по-

чистокровні арабські і угрійські коні („мішанці“), а в селах скарпидської течії р.Тересви - „крайнинські“ коні. Останні були виведені шляхом скрещування англійської, арабської чи „лилицанської“ породи з кінськими низкорослих карпатських порід.³⁰

Цілеспрямованої роботи по покращенні породистості коней в Угрійських Карпатах майже не велось. Цей процес йшов стихійно. Але у великих господарствах коневодство займало почесне місце. Так, уже в середині XIX ст. граф Шенборн мав власний кінний завод у с.Великі Лучки, а поміщик Барзони мав кінне господарство у с.Далочі. Обидва господарства розводили жеребців англійської і арабської снакових порід, а крім того займались покращенням місцевих порід коней. З кінця XIX ст., коли було отворено державне кінне господарство в с.Тур'я Ремета Перечинського району Закарпатської області, почались перші систематичні роботи по покращенню місцевих порід коней. Але кінне господарство мало обмежені можливості. Наприклад, у 1920 р. в господарстві налічувалось лише 25 породистих кобилиць і 80 племенних жеребців. Позитивним у роботі кінного господарства було те, що його працівники прагнули покрити добре пристосовану до умов високогір'я породу „гуцульських“ коней по всіх районах середньогір'я і високогір'я. В цілому в господарстві утримували кілька чистокровних жеребців „гуцульської“ породи.³¹

Наведені вище матеріали свідчать, що населення Українських Карпат у другій половині XIX - першій половині XX ст. віддавало перевагу старим і виведеним на їх основі змішаним породам худоби. Найактивніше мінлялось породи впрх, що привело до появи бурої карпатської породи. Цей процес прискорився проникненням товарно-грошових відносин у всі, навіть найвіддаленіші карпатські села, вступанням місцевого скотарства в ринкові відносини. У вірчарстві ж продовжували переважати традиції молочного господарства. Спроби надати карпатському вірчарству м'ясо-шерстяний напрям шляхом покращення нових порід овець не мали успіху.

Л і т е р а т у р а

1. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения в животноводстве в Закарпатье во второй половине XIX столетия. - Т.І. - Томск, 1951. - С.120; Мандибура Н.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX - 30-х років XX ст. - К., 1978. - С.49-50; Petrášek I. Šedohnědý skot karpatský. - Praha, 1930. - а.48-58.

2. Миджж О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. - Т.І. - Ужгород, 1936. - С.150; Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. - К., 1987. - С.97; Мандибура Н.Д. Названа праця. - С.50; Кацовський Я. Некоторые данные о животноводстве домашних животных на Подк.Руси //Нива, год.издания I, № 7. - Ужгород, 15 сентября 1930. - С.8-9.

3. Мясцослов на 1911 обыкновенный год. - Ужгород, 1910. - с.112-113.

4. Коломиец И.Г. Названа праця. - С.120-121; Ілько В. Закарпатське село на початку XX ст. (1900-1919 рр.). - Львів, 1973. - С.40-46.

5. Славянский век, № 82. - Вена, 1904. - С.311.

6. Державний архів Закарпатської області (Далі - ДЗЮ), ф.172, оп.1, справа 339, арк. 1-60.

7. Кацовский Я. Карпатский седо-гнедой скот //Нива, год издания I, № 2. - Ужгород, 15 сентября 1930. - С.3-4.

8. Госнедл В. Значення хова скота для Подк.Руси //Село, год издания I, § 1-4. - Ужгород, 30 марта 1937. - С.18; Госнедл В. /Виступи земледельческой коморы для края Подкарпаторусского/, год издания II, № 2. - Ужгород, 15 января 1936. - С.22; Кацовский Я. Карпатский серо-гнедой скот. - С.3-4.

9. Коломиец И.Г. Названа праця. - С.120; Кацовский Я. Якой породи (файты) рогагий скот розводиться у нас на Подкарпатской Русі? //Нива, год издания I, № I. - Ужгород, 1 сентября 1930. - С.8-9.

10. Кацовский Я. Якой породи (файты) рогагий скот розводиться у нас на Подкарпатской Русі? - С.8-9; Госнедл В. Значення хова скота для Подк.Руси. - С.18.

11. Госнедл В. год издания II, № 6. - Ужгород, 1 апреля 1935. - С.1-3; год издания III, № 2. - Ужгород, 15 января 1936. - С.22; Гнатик В. Гуцули //Подкарпатське Русь, № 4. - Ужгород, 1924. - С.111.

12. Мандибура Н.Д. Названа праця. - С.50; Госнедл В. Значення хова скота для Подк.Руси. - С.18; Кацовский Я. Якой породи (файты) рогагий скот розводиться у нас на Подкарпатской Русі? - С.18; Гнатик В. Гуцули. - С.11; Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини, кн.І (1918-1938). - Прага, 1979. - С.169-170; Ehrenfeld P. Podkarpatská Rus // Ročenka Československé republiky, ročník I. - Praha, 1925. - а.385; Drahy V. Zeme-

- діяльність в Подкарпатській Русі // Podkarpaták Rus.- New York, 1936, s. 55-56; V. J. Zemědělství na uňhorodské Verchovine // Věstník, ročník XII, číslo 19-20.-Praha, 1936.-s. 313.
13. Кацовский Я. Якой породы (файты) рогатый скот разводится у нас на Подкарпатской Руси? - С.8-9; Госнедл В. Значение овец для Подк. Руси. - С.18.
14. Мицки О. Названа праця. - С.150.
15. Кацовский Я. Якой породы (файты) рогатый скот разводится у нас на Подкарпатской Руси? - С.8-9; Мандибура М.Д. Названа праця. - С.150.
16. Моззубякі Е. Kultura ludova slowian, T.I. (Kultura materialna).- Kraków, 1929.-s. 139.
17. Газ. Карпатгорусский земледілец. - Мунчацево, 15 апреля 1926. - С.4; Ehrenfeld P. Podkarpaták Rus.-s. 385.
18. Госнедл В. Змилшення оцеводства на Подкарпатской Русі // Село, год издания I, № 9. - Ужгород, 15 мая 1937. - С.104; Кацовский Я. Разведение овец на Подкарпатской Руси // Низа, год издания I, № I. - Ужгород, 1 сентября 1930. - С.10; Ілько В. Названа праця. - С.48; Газ. Podkarpaták hlasy, ročník IX, číslo 219.- Uňhorod, 29 září 1928.-s. 1-2.
19. Курц В. Хов овец в горах // Село, год издания I, № II. - Ужгород, 15 мая 1936. - С.136-137; Мандибура М.Д. Названа праця. - С.49.
20. Коломиец И.Г. Названа праця. - Т.І. - С.124; Ілько В. Названа праця. - С.148; Госнедл В. Значение оцеводства на Подкарпатской Руси. - С.104-105.
21. Курц В. Хов овец в горах. - С.136-137; Мандибура М.Д. Названа праця. - С.49; Повхан Ф. Мішання овец на Волоській Верховині // Нам родной край, роčník IX, число 3. - Тячево, 1930. - С.73-74; Газ.
22. ДА80, ф.772, оп.1, справа 460, арк. 14-18; Кацовский Я. Разведение овец на Подкарпатской Руси. - С.10.
23. Госнедл В. Змилшення оцеводства на Подкарпатской Руси. - С.104-105; Кацовский Я. Разведение овец на Подкарпатской Руси. - С.10; ДА80, ф.772, оп.1, справа 460, арк.14-18.
24. Drahny V. Zemed'ilstvo v Podkarpatáckoj Rusi.-s.60. Кацовский Я. Разведение овец на Подкарпатской Руси. - С.10.
25. Drahny V. Zemed'ilstvo v Podkarpatáckoj Rusi.-s.60.

26. Кацовский Я. Хователи белой (английской) свиньи на Подк. Руси // Низа, год издания I, № 4. - Ужгород, 15 октября 1930. - С.5; Мицки О. Названа праця. - С.151; Lehoczky T. Berreg vármegye monográfiája, kötet III.-Ungvár, 1881.-Old. 790; Ehrenfeld P. Podkarpaták Rus.- s. 385.
27. V. J. Zemědělství na uňhorodské Verchovine.-s. 313; Drahny V. Zemed'ilstvo v Podkarpatáckoj Rusi.-s.59; Моззубякі Е. Названа праця. - С.145-146; Мандибура М.Д. Названа праця. - С.51, 59.
28. Газ. Дружественный вистник. - Ужгород, 1 марта 1927. - С.17; Мандибура М.Д. Названа праця. - С.51; Місек Ј. Etnograf na níva na Podkarpatácku Rus // Podkarpatácki revue, ročník II, číslo 10. Bratislava, 1937.-s. 112; Podkarpaták hlasy, ročník IX, číslo 219. Uňhorod, 26 září, 1928; číslo 225.- Uňhorod, 10 listopadu 1928.
29. Ehrenfeld P. Podkarpaták Rus.-s. 385; Podkarpaták hlasy, ročník IX, číslo 225.- Uňhorod, 10 listopadu, 1928.
30. Місек Ј. Etnograf na níva na Podkarpatácku Rus.- s. 112; Podkarpaták hlasy, ročník IX, číslo 225.-Uňhorod, 10 listopadu 1928.
31. Шульга І.Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці ХУІ - першій половині ХІХ ст. - Київ, 1965. - С.62; Drahny V. Zemed'ilstvo v Podkarpatáckoj Rusi.-s. 60; V. J. Zemědělství na uňhorodské Verchovine.-s. 313; Podkarpaták hlasy, ročník IX, číslo 225.-Uňhorod, 10 listopadu 1928.